

HADİSLERDE ASABİYETİN REDDİ VE BİRLİKTE YAŞAMA AHLAKI

-Cahiliye Asabiyetinden İslam Toplumuna Doğru-

Bayram KANARYA*

Öz

Hz. Peygamber (sav) sünnetinin, toplumun farklı katmanlarına nasıl etki ettiğini ve bunları nasıl birleştirdiğini anlayabilmek için cahiliye toplumunun genel özelliklerini bilmek gerekmektedir. Cahiliye toplumunda kavmiyet merkezli bir bakış açısı egemen olmuş, asil, gücü elinde bulunduran ve iktidar sahibi kimseler çoğu zaman baskın olmuştur.

Adil ve ahlaklı bir toplum inşa etme, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadislerde de özellikle vurgulanmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber (sav) cinsiyetçi ve hiyerarşik bir toplum özelliğini gösteren cahiliye zihniyeti ile her fırsatta mücadele etmiştir. Hz. Peygamber, herhangi bir kavme mensup olmanın bizatihi bir değer ifade etmediğini, asıl kıymetin kişinin ortaya koyduğu iman, pratik ve ahlak ile ilişkili olduğunun altını çizmiştir.

Bu çalışmada yöntem olarak önce Kur'an'daki ilgili ayetler tespit edilmiş, daha sonra hadis kaynakları taranmıştır. Tespit edilen hadisler, konularına göre tasnif edildikten sonra konu ile ilgili telif edilen klasik ve modern kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu çerçevede incelediğimiz konu başlıkları ise şöyledir: Cahiliye döneminde toplumsal yapı, iman kardeşliği bağlamında üst kimlik inşası, nesebin değil amelin bir kıstas olması, insan onurunun muhafaza edilmesi, katı hiyerarşik sınıflaşmanın reddedilmesi, ahlak, erdem ve adalet temelli bir toplumun inşası.

Bu çalışma ile cahiliye kültür ve toplumunda yetişmiş sahâbenin kısa bir zaman diliminde sünnet ile nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığı, farklı hassasiyetleri taşıyan toplumsal kesimlerin asgari ortak zemin ve fitrî değerlerde nasıl birleştiği konularının aydınlatılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber (sav), Hadis, Asabiyet, Birlikte Yaşama Ahlakı.

REJECTION OF TRIBALISM AND MORALS OF LIVING TOGETHER IN HADITHS

Abstract

It is necessary to know the general characteristics of the jahiliyya in order to understand how the Sunnah of the Prophet (p.b.u.h) unites the different layers of society. A tribal-centered perspective dominated the society. In this society, the noble, power-holding and power-hungry persons have often become dominant.

Makale Gönderim Tarihi: 30.05.2018, Kabul Tarihi: 06.08.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.428475

* Öğr. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bayramkanarya@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3525-5789

Equitable and ethical society is emphasized in the Qur'an and hadiths. For this reason, at every opportunity, the Prophet struggled to the mentality of discrimination of jahiliyya and its hierarchical society. The Prophet (p.b.u.h) underlined that being a member of any tribe does not value on the contrary the real value is related to the faith, practice, and morality.

As a method, the related verses in the Qur'an detected first, then the hadith sources scanned. After the hadiths are classified according to their subjects, it has been applied to the classical and modern sources related to the subject. The topics we will discuss in this framework are as follows: Social structure during the period of the jahiliyya, construction of a top identity in the context of faith brotherhood, preservation of human dignity, rejection of sharp hierarchical classification, constructing a society based on virtue and justice.

This study aims at the following results: How compainons (sahâbe) are experiencing change and transformation in short time, how the social sections with different sensitivities combine in coming to the common grounds and natural values etc.

Keywords: The Prophet (p.b.u.h), Hadith, Tribalism (Asabiyyah), Morals of Living Together.

Giriş

İnsanoğlunun yaratıldığı günden bu yana birlikte yaşama, başka bir ifade ile sosyalleşme olgusu var olagelmiştir. Tarihî süreç içerisinde genelde aynı kaynak ve kültür öğelerinden beslenen kişiler homojen bir yapı oluşturmuşlardır.¹ Keza her insanın psikolojik ve sosyal açıdan maruz kaldığı maddî ve manevî problemlere karşı dayandığı bir ailesi ve aidiyet hissettiği bir toplum/topluluk var olagelmiştir.

Her toplumu veya topluluğu diğerlerinden ayıran farklı unsurlar bulunmaktadır. Bu anlamda tarihin şahit olduğu birçok kavim, dil, kültür ve millet bulunmuş, bu oluşumlar hem kendi aralarında hem de kendilerinin dışındaki topluluklarla farklı iletişim becerileri geliştirmişlerdir.

Bu çerçevede Hz. Peygamber'in (sav) doğduğu, yaşadığı ve Peygamberlik vazifesini icra ettiği toplumun mahiyetçe analiz edilmesinin birçok faydası olacaktır. Öncelikle Yaratıcı tarafından belirlenen ve kişinin kendi iradesinin dışında cereyan eden durumlardan biri, onun bir anne-babaya bu anne-babanın da bir kabile veya soya dayanmasıdır. Bu durumda bazı sorulara cevap aranmalıdır. Hz. Peygamber (sav) sünnetinin, kişinin iradesi dışında meydana gelen soy veya kabile bağına karşı tavrı nasıl olmuştur? Hz. Peygamber'in kabileler arasında meydana gelen savaşlara karşı yaklaşım biçimi ve mücadele tarzı nasıl olmuştur? Hz. Peygamber, aşiretten kabileye, kabileden millete, milletten vahdet ve ümmet aşamasına kadar toplumun sert çizgilerle ayrışmasını nasıl engellemiş ve birinin diğerini ötelemeden kardeşçe yaşamaları konusunda nasıl bir yol takip etmiştir?

Şüphesiz vahyin nâzil olduğu toplumun tahlilinin yapılması, bu toplumun vahiy ile birlikte nasıl şekillendiklerini ve zihniyet değişim süreçlerinin incelenmesini

¹ Geniş bilgi için bkz. Ejder Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", *Turkish Studies*, c. IX, sayı: 11, 2014, s. 430-431.

de beraberinde getirmektedir. Nübüvvetten önceki dönem için kullanılan “cahiliye dönemi” ifadesinin bu anlamda irdelenmesi ile onların kabile ve soy merkezli anlayışlarının yansımalarına dair fotoğrafın çekilmesi sünnetin onları nasıl bir değişime tabi kıldığını ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Bu çalışmamızda İslam öncesi cahiliye dönemi Araplarının toplumsal yapısı, İslam sonrası dönemde Kur’an ve sünnetin kabile, soy ve kültür olgusuna yaklaşımı ve sünnetin ortaya koyduğu evrensel değerlerde uzlaşılması konularını inceleyeceğiz.

1.Kavramsal Çerçeve

Konuya geçmeden önce bazı kavramların anlam alanını açıklamakta fayda vardır. Asabiyyet ve milliyetçilik kavramları konuyla yakından ilgili olduğundan bunların tanımlarını vermekle başlayacağız.

Asabe, cahiliye döneminde aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa denirken; bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan dayanışma ruhuna ise asabiyyet adı verilmiştir.² Asabiyyet ifadesinin tanımında bir olumsuzluk bulunmamaktadır. Hemen eklememiz gerekir ki tarih boyunca “asabiyyet” kavramının meşruiyet sınırlarının muhafaza edilmesi kolay olmamıştır. Zira ileri düzey asabiyyet anlayışının ulaşmak istediği temel amaç, müntesibi bulunduğu grup, hizip, soy, şecere, kabile, mezhep veya devletin iktidar olması ve hâkimiyetini tesis etmesidir. Bu hâkimiyet, şartlara göre bazen kabileye, kabilenin bir boyuna ya da boydan belli bir aileye geçebilmektedir.³

Asabiyyet kavramı ilerleyen zaman dilimlerinde şovenizm (ırkçılık) ve milliyetçilik anlamında da kullanılmıştır. Bu iki kavram arasındaki farkı Adem Apak şöyle ifade etmiştir: “*Asabiyyette aynı soydan gelenlerin kabilelere ayrışması ve parçalanması var iken şovenizm ve milliyetçilikte aynı soydan gelenleri birleştirme temel hedeftir.*”⁴ İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu konuya geniş yer ayırmıştır. Buna göre kırsal bölgelerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesimlerde asabiyyet hissi daha faaldır ve bu duygu hadariliğe/yerleşik hayata yaklaştıkça zayıflar. Bir başka ifade ile asabiyyet olgusu, köy ve kırsal bölgelerde şehir ve medeniyetin bulunduğu yerlere nispetle daha fazladır.⁵

Araplarda bulunan asabiyyeti Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkmış milliyetçilik kavramı ile de karıştırmamak gerekir. Zira Araplar her ne kadar kendileri ile övünme yarışına girmişlerse de bu gayret, millet bağlamında değil daha çok kabile

² Mustafa Çağrı, “Asabiyyet”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 451-453.

³ Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyuddîn (İbn Haldûn), *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2013, I/100-101.

⁴ Adem Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, Kuramer Yay., İstanbul, 2017, s. 203; Tahsin Koçyiğit, “Asabiyyetten Uhuvvete-Medine’de Hz. Peygamber’in (sav) İslam Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisi Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, cilt:1, sayı: 2015, s. 12-13.

⁵ İbn Haldûn, a.g.e., I/102; Ayrıca bkz. Kamuran Gökdağ, *İbn Haldun’un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyyet*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2017, s. 15-40.

bağlamında şekillenmiştir.⁶ İslam'dan önceki Arapların müşterek merkezî bir idarelerinin bulunmaması, bir devlete sahip olmamaları ve siyasî birlikten yoksun olmalarını da bu çerçevede değerlendirmek daha uygun olacaktır.

2.İslam Öncesi Arap Toplumunun Yapısı

İslam öncesi Arap toplumunun durumu ortaya konulmadan İslam ile beraber gelen değişim ve dönüşümü anlamak kolay olmayacaktır. Ashâb “cahiliye” kelimesi⁷ ile İslam'dan önceki devri kastetmiş ve geçmiş hâtıra ve olaylarını yâd ederken bu kelimeyi kullanmışlardır.⁸ Cahiliye dönemi Araplarında genel anlamda bir merkezî idareden bahsetmek güçtür. Kabileler halinde ve göçebe hayatı yaşayan Araplar arasında sık sık kabile temelli kan davası ve kavgalar olmuştur.⁹ “Cahiliye kültürü” denildiğinde ise Hz. Peygamber'in gönderildiği kültürel ortam, vahiy ile eleştirilen inanç ve zihniyet temelli dünya görüşü ifade edilmiş olmaktadır.¹⁰ Belirtmek gerekir ki cahiliye kavramı her ne kadar günümüzde daha çok olumsuzlukların yaşandığı bir döneme tekabül etse de bu dönemin kahramanlık, ahde vefâ, cesaret, cömertlik, misafirperverlik ve namusa düşkünlük gibi olumlu uygulamaları da bulunmaktaydı.¹¹

Cahiliye kültüründe var olan ve İslam'ın gelişinden sonra da varlığını devam ettiren ilimlerden biri, neseb (ilm-i ensâb) ilmi olmuştur.¹² Nitekim Arap toplumu bu ilme oldukça fazla önem vermiş, bu ilimle ilgilenen kimseler sosyal statü açısından toplumun önde gelenlerinden addedilmişlerdir. Özellikle Hz. Ebubekir, Cübeyr b. Mut'im ve İbn Abbas gibi sahâbiler neseb ilmi konusunda uzmanlaşmışlardır. Neseb ilmi ile uğraşmanın ehl-i ilmin yapması gereken önemli bir alan olduğunu belirten İbn Abdilberr (ö. 463/1070), bu görüşünü sıla-i rahim metaforu ile güçlendirmiştir. Zira akrabalık bağlarının güçlü olduğu toplumlarda bireylerin neseplerini öğrenme arzusu daha barizdir. Bu ilim dalında Allah'ın insanları şube ve kabileler halinde yarattığı bilgisi yer almış ve neseb ilminin bilinmesi gerektiğinin altı özellikle çizilmiştir.¹³ Neseb bilgisi yaygın ve muteber bir ilim haline gelince bu ilmin kendisine ait bir terminolojisi ve literatür de oluşmuştur. Örneğin neseb ile ilgili olarak şu'ûb, kabâil, butûn, efhâz ve fesâil¹⁴ gibi ifadeler kullanılmış buna ek olarak hadis ravilerinin millet mensubiyetleri ile

⁶ Harun Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar*, İz Yay., İstanbul, 2013, s. 74.

⁷ Cahiliye kelimesinin geçtiği ayetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/154; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26; Mâide, 5/50.

⁸ Mustafa Fayda, “Cahiliye, *DİA*, VII/17-18.

⁹ Afzalu'r-Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, İnkılab Yay., İstanbul, 1996, I/15.

¹⁰ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Toplumunda Arap Toplumunu*, s. 13.

¹¹ Adnan Demircan, “Son Peygamberin Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum)*, 13-15 Nisan 2007, Konya s.44; Ferihan Özmen, “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, cilt:1, sayı:3, s. 305-310.

¹² Necdet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1957, s. 128.

¹³ Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilberr, *el-İnbâh Ala Kabâilî'r-Ruvât*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1985, s. 11-13,15.

¹⁴ İbn Abdilberr, a.g.e., s. 14; Ensâb ile ilgili tedvin edilen eserler için bkz. Ahmet Önkal, “Ensâbla İlgili Eserler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:4,yıl:1991, s. 55-72.

Arap kabilelerinin tanıtıldığı müstakil eserler vücuda getirilmiştir.¹⁵ Neseb ilminin revaçta olması, Arap toplumunda asabiyyet duygusunun egemen olduğunun göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Ayrıca hemen her kabilenin kendilerini öven ve muhaliflerini yeren fesâhat ve belâgat ustası şairlerinin bulunması da İslam öncesi Arap toplumunda asabiyyet olgusunun tezahürlerinden biri olarak kabul edilebilir.¹⁶

Akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu İslam öncesi Arap toplumunda kargaşa, kabileler arası savaşlar ve temelde iktidar kavgası şeklinde tanımlayabileceğimiz güç mücadelesi sıkça çatışmaya, kan dökülmesine ve ölümlere sebep olmuştur. Bu nedenle de İslamiyet'in ilk dönemlerinde Araplar arasında cereyan eden savaşlar için "Eyyâmu'l-Arab" terkibi kullanılmıştır.¹⁷ Besûs, Vâridat, Uneyze, Külâb, Hübâle, Fesâd ve Şakîkatu'l-Haseneyn savaşları kabileler arası savaşlardan bazılarıdır. Bu savaşlarda özellikle sayısal çoğunluğu elinde tutan kabileler zayıf olanlara saldırıp onların can ve mallarını mübah sayıyorlardı.¹⁸ Neticede var olan ve bu savaşların etkisi ile daha da beslenip güçlenen müesseselerden biri kölelik-cariyelik müessesesi olmuştur. Arap toplumunda kabile kavramı yaygın ve oturmuş bir anlama sahip olduğundan sosyal sınıflar da teşekkül etmişti. Bu nedenle cahiliye döneminde Araplar hürler, azatlı köleler, cariyeler ve mevâlî gibi sosyal sınıf ve katmanlara ayrılmıştı.¹⁹

Kabileler ile övünme olgusu, cahiliye döneminin temel karakterlerinden biridir. Farklı dönemlerle kabilelerin övündükleri, üstünlük ve fazilet temalarının (müfahâre) işlendiği etkinlikler de düzenlenmiştir. Cahiliye dönemi şiirlerinde soy ile övünme ve başka kabileleri istiskâl edip onları küçük düşürmeye dair anlatılar da bulunmaktadır. Örneğin cahiliye şairi Âmir el-Muhâribî bir şiirinde şöyle demektedir:²⁰

"Atalarımız her yerde miras olarak sütun gibi yüce bir şan ve şöhret bıraktılar...Atalarımız bir bina diktiler ve bizi o binanın yüksek bir yerine yerleştirdiler. İşte benim kavmim onlardır...Bizim izzet ve gücümüz sabittir. Düşmanları onunla ezer geçeriz. Onun sayesinde asla hor ve hakir düşmeyiz. Yeryüzünü, kavmim tutmaktadır. Eğer onlar olmazsa yeryüzü, üstündeki insan ve dilsiz hayvanlarla birlikte savrulurdu. İnsanlar bizim bağladığımız düğümü çözemeler. Ancak ne kadar sıkı olursa olsun biz onların bağladığını rahatlıkla çözeriz."

¹⁵ İbn Abdilberr, a.g.e., s. 11; Abdulkerîm Muhammed b. Mansûr es-Sem'anî, *el-Ensâb*, Dairatu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1977, s. 1/1-12 (Sem'anî (ö. 562/1166) bu eserinin girişinde neseb ilminin gerekliliğine dair rivayetleri sıralamıştır. Bkz. aynı yer)

¹⁶ Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 25-50; Ahmet Önkâl, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:3, yıl: 1990, s. 117-132.

¹⁷ Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmu'l-Arab", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 14-16.

¹⁸ Harun Öğmü, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s. 80-81 (naklen).

¹⁹ Necdet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, s.118.

²⁰ Harun Öğmü, *Cahiliye Döneminde Araplar*, s. 66-67.

3.Kur'an'da Kavim ve Topluluklara Bakış

Hız. Peygamber'in sünnetine geçmeden önce Kur'an'ın kavim, millet ve topluluklara dair nasıl bir çerçeve çizdiğini açıklamakta fayda vardır. Zira Kur'an'da konu ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır.

Kur'an, insanların bir erkek ve dişiden yaratıldığını²¹ ifade ederek insanın ontolojik mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu anlamda bütün kabile, topluluk ve milletlerin aslında aynı orijinden yaratıldıkları belirtilmiş olmaktadır. Hucurât sûresinde geçen ve aşağıda zikredeceğimiz ayette Allah başlangıç itibarı ile bir erkek ve dişiden yarattığı insanları kabilelere ve şubelere ayırdığını beyan etmekte ve arızî farklılığın aslı bir hüviyet olmadığını, insanların, kültürlerin ve milletlerin birbirlerini tanıyabilmeleri, birbirleriyle iletişim kurabilmeleri (teâruf) ve birbirlerini farklılıklarıyla kabul etmelerinin gerekliliğine dikkatimizi çekmiştir. Keza aşağıda zikredeceğimiz ayette geçen teârufu sadece iki kişinin birbirlerini geçici bir süreliğine tanıması değil, aksine daha şümüllü, derinlikli ve evrensel düzeyde iletişim kurabilmeleri şeklinde anlamak da mümkündür. Ayette dikkat çeken hususlardan birisi Hucurât suresindeki ayetlerin hemen bütününün iman edenlere yönelik birer hitap olarak yer almışken bu ayette daha geniş daireye nazarlar çevrilmiş olmakta ve "Ey insanlar" şeklinde hitap edilmektedir. İlgili ayet şöyledir: "*Ey insanlar şüphesiz yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirilerinizi tanıyabilmeniz için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır...*"²²

İnsanların farklı boy ve kabilelere ayrılmış olması, herhangi bir millet için imtiyaz aracı olarak görülemez. İnsanlık tarihine damgasını vuran milletler ile bu imkâna sahip olamayanlar arasında yaratılış mahiyeti ve amacı açısından bir fark bulunmamaktadır. Ayetin devamındaki "*...Allah indinde en değerli olanınız en muttaki olanınızdır...*" ifadesi de kişinin bizzatihi bir kabileye/topluluğa mensubiyetinin, onun zatî kıymeti için yeterli bir kriter olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun aksine birey olarak kişiyi değerli kılacak olan şey, kendi özgür iradesiyle ortaya koyduğu takva, amel ve ahlakıdır.

Yine belirtmekte fayda gördüğümüz hususlardan birisi de bir kişinin mensubu bulunduğu milleti sevmesinin, onların selamet ve huzuru için müspet manada çalışmasının, maddî ve manevî açıdan gelişimleri için gayrette bulunmasının, zemmedilen bir husus olmayıp aksine takdir edilen bir durum olduğudur. Nitekim başka ayetlerde Allah'ın emir ve nehiyelerine muhatap olan İsrâiloğulları için doğrudan kavimlerinin ismi zikredilerek "Ey İsrâiloğulları/Yâ Benî İsrâîl"²³ şeklinde sıkça tekrarlanmış olması, kişinin ait olduğu milleti için çalışmasının önünde bit engel olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Kişinin fitrî olarak köyünü, beldesini, memleketini, dilini ve milleti sevmesi gayet normaldir ve insan tabiatına da uygun olandır. Tersini düşünmek kişinin köyüne, beldesine ve millete husumet beslemesi anlamını barındırır ki bu durum psikolojik ve sosyal açıdan insan tabiatına uygun değildir. Nitekim Kur'an'da birçok ayette peygamberlerin gönderildikleri kavimlerine "Ey kavimim/Yâ

²¹ Nisâ, 4/1; Hucurât, 49/13.

²² Hucurât, 49/14.

²³ Bakara, 2/40,47,83,122, 211.

kavmî”²⁴ şeklinde hitapları mevcuttur. İbrâhîm sûresinde de gönderildikleri toplum ile kolay iletişim sağlayabilmeleri ve ilahi mesajı anlatmaya en elverişli bir araç olduğundan her Peygamberin içinden çıktığı toplumun dili ile gönderildiği²⁵ ve farklı dillerin (ihtilâf-ı elsine) Allah’ın ayetlerinden bir ayet olduğunun altı çizilmiştir.²⁶ İslam’ın gelişi ile birlikte kabilevî bilinçaltından hareketle üzerinden fazilet ve üstünlük devşirilen bazı duygular böylece itidal noktasına çekilmiştir. Bu anlamda dil ve renklerin üstünlüğü değil, dil ve renklerin farklılığına işaret edilmiş ve bu çeşitlilik bir böbürlenme unsuru değil, Allah’ın bir ayeti bağlamında zikredilmiştir: “Göklerin ve yerlerin yaratılması ile dillerinizin farklı olması O’nun ayetlerindedir. Şüphesiz bunda, alimler için ayetler vardır.”²⁷ Ayetten anladığımız kadarıyla herhangi bir millet veya kabilenin ontolojik olarak diğerinden daha üstün olduğu, kendilerinin birinci sınıf diğerlerinin daha alt mertebede olduklarını ima eden anlayış ve yaklaşımlar doğru değildir.

İslam’dan önce birbirine düşmanlık besleyen ve her fırsatta kavgaya tutuşan Evs ve Hazrec kabileleri Hz. Peygamber’in tebliği neticesinde muhabbet ile birbirlerine kenetlenmişlerdir. Medine’ye hicretten sonra da Muhacirler ile Ensar arasında kardeşlik müessesesi teşkil edilmiştir. Bu husus Kur’an’da şöyle dile getirilmiştir: “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşman idiniz de O kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz...”²⁸

Kur’an’da yasaklanan şey, kişinin kavmini ve içinden neşet ettiği toplumu sevmesi değil bilakis kavmiyetçiliktir. Nitekim Kur’an’da bir kavmin/topluluğun diğer bir topluluğu alaya almaması, onları hor ve hakir görmemesi şu ayetle ifade edilmiştir: “Ey iman edenler! Bir topluluk (kavim) bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler...”²⁹

Kişinin kendisini dünyada koruyup gözeten ailesinin bile kıyamet gününde ona fayda vermeyeceği hususu Kur’an’da soy, nesep ve sülale gibi anlamlara da gelen “Fasiletîhi” kelimesi zikredilerek ortaya konulmuştur: “Günahkâr kimse o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fîdye olarak vermek ister ki kendisini kurtarsın.”³⁰

Konuyu ifade eden örneklerden bir diğeri de Hz. Nûh ve oğlu arasında geçen diyalogdur. Bu ayette zikredilen “ehl” ifadesi konu ile ilgili olduğundan üzerinde durulması gerekmektedir. Hz. Nûh’un oğlu küfür üzere öldüğü zaman o: “...Rabbim şüphesiz oğlum da ailemdendir (mın ehli). Senin va’din elbette

²⁴ Yûnus, 10/84; Hûd, 11/28,29,30,50; Neml, 27/46; Yâsîn, 36/20.

²⁵ “Biz her Peygamberi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. İbrâhîm, 14/4.

²⁶ “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir.” Rûm, 30/22.

²⁷ Rûm, 30/22.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/103.

²⁹ Hucurât, 49/11.

³⁰ Meâric, 70/13

*gerçektir. Sen de hükmedenlerin en hâkimisin.*³¹ şeklinde Allah'a dua etmiştir. Bunun üzerine Allah, her ne kadar soy açısından oğlu olsa da onun hakiki ehlienden olmadığını şu ayetle bildirmiştir: “*Ey Nûh! O asla senin aileden değildir. Onun yaptığı iyi olmayan bir ameldir...*”³² Müfessir Kurtubî'nin (ö. 671/1273) belirttiğine göre Hz. Nûh'un oğlu zahiren Müslüman görünen bir münafık olup küfrünü gizleyen birisiydi. Hz. Nuh da onun iman ettiğine kâil olduğundan çocuğunun helâktan kurtulması için Allah'a dua etmiştir.³³ Bu ayet-i kerimeler göstermektedir ki Allah'ın değerli olan, herhangi bir soy, sülale ve kabileye kan bağı ile bağlı olan kişi değil, onun yaptığı amellerdir. Kişi sâlih biri değil ise babası Peygamber bile olsa ona faydası dokunmayacaktır. Bu durumda yaratılıştan bize verilen özellikler ile böbürlenmek yerine bilinçli ve iradî fiillere değer vermek/yüklemek daha yerinde bir davranış olacaktır.

Kur'an'ın kavim ve topluluklara bakışını şöyle özetlemek mümkündür: Allah insanları doğuştan onların irade ve isteği olmaksızın tamamen kendi iradesiyle farklı kabileler ve şubeler şeklinde yaratmıştır. Bu farklılıklar bir ihtilaf mekanizmasına dönüştürülmemelidir. Binâenaleyh ırk, kavim veya soyların müntesiplerinin yaratılıştan verilen aidiyetler üzerinden üstünlük veya fazilet yarışına girmeleri neticede de bunlardan bazılarının üstün olduğu yönündeki görüş ve yaklaşımları isabetli bulmadığımızı belirtmek isteriz. Kur'an'da insanların farklı şube ve milletler şeklinde yaratılmış olması, toplumlar ve kültürler arasında bir tanışıklık ve kaynaşma manasına tekabül eden “teâruf” ifadesi ile zikredilmiştir. Bu anlamda her birey önce insanlık ailesinin bir ferdidir ve Allah'a karşı sorumlu olduğu bilinci ile davranacaktır. Bu sebeple Allah'ın değerli olan kişiler ona karşı sorumlu olduğunu bilen kabile veya soy mensubiyetini mutedil ölçüde idrak ederek takva ile davrananlardır. Kur'an'da anne-baba, kardeş, eş ve nesebin kıyamet gününde fayda vermeyeceği, herkesin kendi ameli ile muhasebe edileceğine dair birçok delil bulmak mümkündür.³⁴ Kur'an'a göre Müminler farklı kabile ve soylara mensup iseler de aslında iman ortak paydasında birleşmekte ve kardeş olmaktadır: “*Müminler ancak kardeşlerdir...*”³⁵ Binâenaleyh bir kavme duyulacak kin ve nefret, kişiyi adaletli davranmaktan alıkoymamalı, bireyler ve toplumlar bu ölçüye göre hareket etmelidir. İlgili ayet şöyledir: “*Ey iman edenler, Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma (kavim) olan kininiz sakın ha sizi adaletsizliğe itmeyin...*”³⁶

Kabile olgusu ve anlayışının hakim olduğu yerde sınıf, rütbe ve statü farkına sahip insanların olması kaçınılmazdır. Özellikle ilk dönem İslam toplumunda bu nevi davranış ve uygulamalar göze çarpmış, bundan dolayı da Mekke müşrikleri Hz.

³¹ Hûd, 11/45.

³² Hûd, 11/46.

³³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006, XI/133-136. (Ayetlerin okunuş tarzları ile ilgili olarak farklı kıraatler bulunmaktadır. Özellikle Hûd sûresi 46. ayette geçen “amelun” kelimesi burada örnek olarak zikredilebilir. İbn Abbas, Urve, İkrime, Yakup ve Kisâf ayette geçen “amelun” ifadesini masdar olarak değil, fiil-i mazi formunda ve “amile” şeklinde kıraat etmişler, geriye kalan kıraat imamaları ise “amelun ğayru salih” şeklinde okumayı tercih etmişlerdir. Bkz. aynı yer.)

³⁴ Abese, 80/34-37.

³⁵ Hucurât, 49/10.

³⁶ Mâide, 5/8.

Peygamber'in etrafında toplanmış olan toplumun alt düzeyindeki insanları kovması şartı ile onun meclisine iştirak edeceklerini vadetmişlerdir. Kur'an ise Hz. Peygamber'e onların bu isteği doğrultusunda davranmamasını emretmiştir³⁷:*"Rablerinin rızasını isteyerek sabah-akşam O'na yalvaranları yanından kovma. Ne onların yaptıklarından dolayı sen hesaba çekilirsin ne de senin yaptıklarından dolayı onlar hesaba çekilir. Onları kovarsan zalimlerden olursun."*³⁸

İslam öncesi Arap toplumunun içtimaî durumunu ve Kur'an'ın farklı kavim ve topluluklara yönelik bakış açısını ortaya koyduktan sonra hadislerde birlikte yaşama ahlakına dair kriterlere geçebiliriz.

4.Hadislerde Birlikte Yaşama Ahlakına Dair Bazı İlkeler

İslam'ın getirdiği temel ilkeler ile birlikte insanlar arasında soya ve sınıflaşmaya dayalı katı hiyerarşik yapı giderek zayıflamış ve tarihi süreç içerisinde kabile ve kavim telakkisinden ortak bir hedef için uğraşan, birbirlerine yardım eden, başkasını yok saymayan, savaşı da barışı da birlikte yapıp yeni bir toplumsal bilinç inşa eden ve üst kimliği ümmet olan bir anlayışa evrilebilmişlerdir. Bundan sonra Mekke burjuvazisinden bir asil ile bir köle omuz omuza verebilmiş ve cahiliyenin cehalet karanlığını izale etmek üzere birleşebilmişlerdir. Böyle bir toplumda maruf kültürler ile meşru düzeydeki millet aidiyeti yerini almış ve diğer milletlerden olan Suheyb-i Rûmî, Bilâl-i Habeşî ve Selmân-ı Farisîler birlikte yaşamışlardır. Cahiliye döneminde asabiyyet merkezli dünya görüşünün hakim olduğu toplum, Hz. Peygamber'in örneğinde hukuk, ahlak ve dünya-ahiret dengesini gözeten bir zihniyet ile değişmiştir. Kanaatimizce burada atılması gereken en temel adımlardan biri, sahâbenin değişim ve dönüşümünün kodlarını bulmaya çalışmak, bu değişimin günümüze izdüşümlerini, imkân ve sebeplerini teşekkül ettirmek olmalıdır.

Sünnette insana muhabbetin temel bir kaide olduğunu ifade edebiliriz. Bu sebeple İslam'da seçkin bir sınıf, kabile ve millet yoktur. Dil, kavim ve renkler bir üstünlük aracı değildir. Zira bütün kavimler insanlardan oluşmuş, bütün insanlar da Adem ve Havva'dan yaratılmışlardır.³⁹ Kan bağı, İslam kardeşliğinin oluşumuna engel olmamakta bilakis takviye etmektedir. Kişinin bir millete olan aidiyeti doğal bir durum iken sadece herhangi bir kabile veya millete müntesib olmak ise bir fazilet ölçütü değildir. Her kavmin meşru dairedeki örfüne ve kültürüne muhabbet beslemesi, Müslümanların daha güçlü bağlar ile birbirlerine sarılmasını ve yekvücut olmayı da beraberinde getirecektir. Böyle bir birliktelik hem muhtemel iç huzursuzlukları ortadan kaldıracak hem de dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı bir mukavemet anlayışını güçlendirecektir. Bu münasebetle kabileye muhabbet tasvip edilen bir davranış iken kabilecilik reddedilmiş, farklılıklar ise Allah'ın birer ayeti ve zenginlik olarak telakki edilmiştir.

³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, tsz., XI/374.

³⁸ En'am, 6/52.

³⁹ Nisâ, 4/1.

Aşağıda bazı hadislerin muhtevalarından hareketle birlikte yaşamaya dair bazı kriterler tespit edilmiştir. Bu kriterlerin özünü, olumsuz anlamdaki asabiyetin reddedilmesi, insan onurunun muhafaza edilmesi ve iman kardeşliğinin üst kimlik olarak kabul edilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

4.1. Niteliksiz Sayısal Çoğunluğun Önem Arz Etmemesi

İslam'ın ilk yıllarında Araplar arasında kabilelerin sayısal çoğunluğu da bir şeref vesilesi addedilmiş, bunun için hayatta olan fertlerin yanı sıra kabirdekiler bile bu nüfus sayım istatistiğine dahil edilmiştir. Sadece sayısal çoğunluğu merkeze alan bir yaklaşımın doğru olmayacağı ise aşikârdır. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen ve Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Sizin fakirliğe düşmenizden endişe etmiyorum. Ancak benim endişem sizlerin çoklukla övünmenizdir...*”⁴⁰ Çoklukla övünmenin yerildiği Tekâsür sûresi ise şöyle başlamaktadır: “*Çoklukla övünmek (tekâsur) sizi o kadar oyaladı ki nihayet ölüleri bile saymak için kabirlere gittiniz...*”⁴¹

Müfessirler yukarıdaki ayetin sebab-i nüzûlü ile ilgili farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Beydâvî'nin (ö. 691/1291) aktardığına göre Abdumenaif oğulları ile Sehm oğulları “Hangimiz sayıca daha üstünüz” diye mufâharede bulunmuşlardır. Sayım neticesinde Abdumenaif oğulları galebe gelince Sehm oğulları ölümlerinde de sayılması gerektiğini teklif etmiş ve bu olay, sûrenin sebab-i nüzûlünü oluşturmuştur.⁴² İbn Kesîr'in (ö. 774/1372), Katâde'den naklettiğine göre ise Araplar “Biz falan oğullarından sayıca daha fazlayız.” şeklinde övünme yarışına girişmişler bundan sonra yukarıdaki ayet nazil olmuştur.⁴³ Kanaatimizce durum ne olursa olsun yukarıda zikrettiğimiz ayet ile hadisin mesajı, niteliksiz sayısal çoğunluğun tek başına bir değer ifade etmediğidir.

4.2. Üst Kimlik İnşası: İman Kardeşliği

Farklı kabilelere mensup sahâbîler nebevî talim ve öğretisi ile o derece yoğrulmuşlardır ki Mekke'den Medine'ye hicret eden ve belki de birbirlerini daha önce hiç görmemiş olan sahâbîler arasında kardeşlik (muâhat) denilen bir müessesesi inşa edilmiştir.⁴⁴ Abdurrahman b. Avf Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber onu Sa'd b. Rebî' ile kardeş kılmış sonrasında ise Sa'd servetinin yarısını ona teklif edebilmiş ama Abdurrahman bu teklifi reddederek pazarın yolunu kendisine göstermesini talep etmiştir.⁴⁵

Esasında iman kardeşliği beraberinde sevgiyi, yardımlaşmayı, birbirinin derdiyle hemhâl olmayı ve fedakârlığı da gerektirmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber her defasında Müminlerin birbirlerine arka çevirmemelerinin, kin ve haset beslememelerinin altını çizmiş ve “*Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Müslümanın üç günden fazla kardeşi ile küsmesi helal olmaz.*” buyurmuştur.⁴⁶ Bu ve buna

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIII/440.

⁴¹ Tekâsür, 102/1-2.

⁴² Abdullah b. Muhammed eş-Şirâzî (el-Beydâvî), *Tefsîru'l-Beydâvî el Müsemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, III/618.

⁴³ İsmail b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Komisyon, Müessesetu Kurtuba, 2000, Kahire, XIV/444.

⁴⁴ Hüseyin Algül, “Muâhat”, *DİA*, XXX/308-309.

⁴⁵ Tirmizî, 25 Birr 22, IV/328.

⁴⁶ Müslim, Birr, 23, III/1983; Tirmizî, 25 Birr 22, IV/329.

benzer hadisler Arap toplumunda birbirlerine kin, buğz ve nefret besleyen kesimlerin bir üst kimlik olan iman kardeşliği temelinde birleşmelerine zemin hazırlamıştır. Nu‘mân b. Beşîr’den nakledilen bir hadiste ise Hz. Peygamber şu ifadelerle Müslümanları yekvücut olmuş bir yapıya benzetmiştir: “Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet etmeye ve birbirlerine şefkat beslemeye bir vücut gibidir. Zira bedende bir uzuv hastalanırsa diğer organlar da uykusuzluk ve ateşli hastalıkla bunun eziyetini çekerler.”⁴⁷

4.3.Neseb Bilgisinin Gerekliliği

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi insanların soy-sülale bilgisine sahip olması, kimlik bilgilerinin bilinmesi ve akrabalar arası ilişkilerin güçlü tutulması sünnetin tasvip ve hatta tavsiye ettiği bir husustur. Hz. Peygamber’den (sav) nakledilen bir rivayette neseb bilgisi sıla-i rahim ile beraber zikredilmiş böylece ifrat edilerek nesebi öne çıkarma yahut tefrit edilerek nesebi reddetme anlayışları arasında orta bir yol tavsiye edilmiştir.⁴⁸ Hadislerde nesebin bilinmesinin gerekliliğine dair iki hadisi burada zikretmek yeterli olacaktır.

“Neseplerinizi öğreniniz.”⁴⁹

“Her kim babası olmadığını bildiği halde kendisini başka bir insana intisap ettirirse (neseb bağı kurmaya çalışırsa) cennet ona haramdır.”⁵⁰

4.4.Nesebin Değil, Amelin (Pratik) Kıstas Olması

Hadislerde dikkat çekilen noktalardan bir diğeri de bir nesebe aidiyetin tek başına bir meziyet olarak telakki edilmemesidir. Buna göre bireysel olarak ortaya konulan iman, amel ve ahlak salt aidiyetten daha değerlidir. Çünkü nesebe aidiyet herhangi bir gayret ve alın teri sonucunda elde edilen bir şey değilken, kişinin iyi şeyleri yapmaya ve ahlaki davranmaya gayret etmesi iradî ve fazladan azmi icap ettiren bir husustur. Bu sebeple bireysel meziyet kabile asabiyetine tercih edilmiştir. Müslim’de geçen hadiste “Kimin ameli onu geri bırakırsa nesebi onu ileriye taşımaz.” buyurularak bu hususa dikkat çekilmiştir.⁵¹ Aynı şekilde dış görünüş, renk ve dil farkı gibi etmenler de bir fazilet ölçüsü değildir. Ebû Hureyre’den nakledilen bir diğer rivayette şöyle buyurulmuştur: “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz ancak sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁵²

Hz. Peygamber arızî/geçici vasıfları ön plana çıkararak üstünlük yarışına girenleri de aynı şekilde eleştirmiş ve cahiliyede var olan bazı hususların zaman zaman İslam toplumunda devam ettiğine dair bazı uyarılarda bulunmuştur. Buna göre soy-sop ile gururlanmak ve sadece soy farklılığından dolayı başka toplulukları hakir görmek nehyedilmiştir. Ebû Musa el-Eş’arî’nin Hz. Peygamber’den naklettiği hadiste şöyle buyurulmuştur: “Ümmetimin bir türlü terk etmediği dört husus vardır: Asalet ve nesepleri ile övünmek, başka neseplere dil uzatmak,

⁴⁷ Müslim, Birr, 66, III/1999; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX/323.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV/456

⁴⁹ Tirmizî, 25 Birr 49, IV/351; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XIV/456.

⁵⁰ Buhârî, 64 Meğâzi 56, V/103.

⁵¹ Müslim, Zikr, 38, III/2074.

⁵² Müslim, Birr, 34, III/1987.

yıldızları vesile kılarak yağmur duasına çıkmak ve ölüye aşırı derecede ağıt yakmak.”⁵³

4.5. Adaletin Tesis Edilmesi

Kavmiyetçiliği ortadan kaldıran en temel unsurlardan birisinin adaleti tesis etmek olduğunu söyleyebiliriz. Zira adalet, gücü merkeze alan bir kavram değil, hakkı kaldıran ve toplumların ayrışmalarını da engelleyen en temel dinamiklerdendir. Sünnette bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Kureyş’in Mahzûm kabilesinden soylu bir kadının hırsızlık yapması üzerine Usâme b. Zeyd’in bu kadının ceza almaması için aracılık yapması istenmiş, Hz. Peygamber ise Usâme’nin bu tavrına şiddetle karşı çıkmış ve şöyle buyurmuştur: “Sizden önceki ümmetlerin helakine sebep olan şey, onların soylu ileri gelenlerinden biri hırsızlık yaptığında ceza uygulamazlar ama toplumun alt tabakalarından olan biri bu suçu işlediğinde ceza verirlerdi. Allah’a yemin ederim ki eğer Muhammed’in kızı Fatıma da hırsızlık yapsaydı ellerini keserdim.”⁵⁴ Yine Ebû Hureyre’den nakledilen bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: “Kıyamet gününde herkesin hakkı mutlaka verilecektir. Öyle ki boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.”⁵⁵

4.6. Paylaşmanın Bir Değer Olarak Ortaya Çıkması

Hadislerde kültürel ve beşerî entegrasyonun yansıdığı alanlardan bir diğeri de dinleri farklı ve kültürel dinamikleri Müslümanlarla aynılık göstermeyen ehl-i kitap ile olan ilişkilerdir. Hz. Peygamber’in getirdiği mesaj, paylaşmayı ve bölüşmeyi esas almıştır. Sünnette sahâbîlerin fedakârlık, feragat, cömertlik ve diğerkâmlık gibi ahlakî meziyetlerine dair çok sayıda hadis bulunmaktadır. Ancak İslam sadece kendi müntesipleri ile iyi geçinmeyi tavsiye eden bir din olmamış, farklı din ve kültürlerin müntesipleri ile de beşerî ve insanî muamelenin geliştirilmesini, komşuluk ve toplumsal hukuka riayet edilmesini önemsemiştir.⁵⁶ Burada Abdullah b. ‘Amr’ın Yahudî bir komşusu için taşıdığı hassasiyeti örnek olarak vermek istiyoruz. Abdullah b. ‘Amr’ın evinde bir koyun kesilmiş, kendisinin “Yahudi olan komşumuza verdiniz mi, Yahudi olan komşumuza verdiniz mi?” şeklindeki ısrarından sonra Abdullah, Hz. Peygamber’in “*Cebrail komşular hakkında o kadar bana tavsiyede bulundu ki komşunun komşuya mirasçı olacağını düşündüm.*” dediğini nakletmiştir.⁵⁷

4.7. İnsan Onurunun Muhafaza Edilmesi

İslam’ın üzerinde önemle durduğu konuların başında insan onuru, şahsiyeti ve şerefının muhafaza edilmesi gelmektedir.⁵⁸ Onur, insanın kendisine ve başkasına saygı gösterilmesini ifade eden önemli bir kavramdır.⁵⁹ Bu nedenle her bir insan insanîyet boyutuyla değer görmeli ve hakir sayılmamalıdır. Sünnetin tashîh ve

⁵³ Müslim, Cenâiz, 29, I/644.

⁵⁴ Buhârî, 60 Enbiyâ, 45, IV/150-151.

⁵⁵ Müslim, Birr, 60, III/1997.

⁵⁶ Mâide, 5/5; Mümtehine, 60/8.

⁵⁷ Tirmizî, 25 Birr 28, IV/333.

⁵⁸ Şaban Ali Düzgün, “İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, cilt:5, sayı:1, 2007, s. 1-2.

⁵⁹ Mustafa Önder, “Kur’an ve Sünnette İnsan Onuruna Eğitim Açısından Yaklaşım”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:4, 2015, s. 38.

tadil ettiği cahiliye dönemi adetlerinden birisi, köleler ile kurulacak muamelenin niteliği hakkında olmuştur. Kölelik müessesesi İslam'ın getirdiği bir anlayış değildir. Bununla birlikte hem Kur'an hem de sünnette kaldırılmasına yönelik ciddi tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu konuda Beled sûresinde şöyle buyurulmuştur: “*Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin. O tutsak bir boynunu çözmektir (köle azat etmek).*”⁶⁰ Kölelere iyi davranılması, marufa göre işlerinin sağlanması ve takatlarını aşan şeylerin kendilerinden talep edilmemesi gibi hususlar Hz. Peygamber'in sünnetinde dikkat çekilen noktalardan bazılarıdır. Konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*...Emrinde/hizmetinde kardeşi olan kimse yediğinden ona yedirsin; giydiğinden ona giydirsin, gücünden fazlasını ona yüklemesin. Eğer ona takatinden fazla bir iş verdiyse ona yardım etsin.*”⁶¹ Bir diğer hadis de şöyledir: Ebû Mes'ud el-Ensârî kölesini döverken Hz. Peygamber ona arkadan seslenmiş ve böyle davranmamasını istemiştir. Bu uyarıdan sonra Ebû Mes'ud hiçbir köleye vurmadığını belirtmiştir.⁶² İnsanların hor görülmesi, şahsiyetlerinin zedelenmesi ve rencide edilmesi de hadislerde zemmedilen hususlardandır: “*Kişinin Müslüman kardeşini hakir görmesi günah olarak ona yeter.*”⁶³

4.8.Asabiyet Duygusundan Allah İçin Birbirini Sevmeye

Sünnetin ortaya koyduğu ve alt kültürler arası kaynaşmayı sağlayan noktalardan biri de insanların etnisite, rütbe, sosyal sınıf, asabiyet ve menfaat duygusu ile değil Allah için birbirlerini sevmeleridir. İslam'ın nüzûl ettiği Arap toplumunda soy ve asabiyet ile böbürlenme başka bir ifade ile müfâhare (övünme) geleneği de bulunmaktaydı. Buna göre insanlar kahramanlık duygularını heyecana getirmek ve soylarını övmek üzere karşılıklı atışma ve şiir merasimleri tertip etmişlerdir.⁶⁴

Katı asabiyet duygusu yerine insanların birbirlerini Allah için sevmeleri ve sıla-i rahimde bulunmaları hadislerde tavsiye edilmiştir. “*Kıyamet gününde benim rızam için birbirlerini sevenler nerede? Onları hiçbir gölgenin olmadığı bu günde kendi (arşımın) gölgesi altına alacağım.*”⁶⁵ hadisi ile “*Kim rızkının bol olmasını ve ömrünün bereketlenmesini/uzamasını isterse sıla-i rahimde bulunsun.*”⁶⁶ anlamındaki hadisler bu çerçevede zikredilebilir. Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadiste ise iman ile birbirini sevmeye arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur. Hadis şöyledir: “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinize muhabbet beslemedikçe de hakiki manada iman etmiş olamazsınız...*”⁶⁷

İslam'ın gelişi ile birlikte asabiyet duygusu peyderpey olumlu bir mecraya kanalize edilmiş ve daha önceleri kendi içlerinde bir birlik olmayan insanlar Kur'an mesajını yaymak için ulvî gayeler altında birleşebilmişlerdir. Dönemin Arap toplumunda meydana gelen sosyopsikolojik değişimi Harun Ögmüş şöyle ifade etmiştir: “*Kabile merkezli hayatın ufuksuzluğu sebebiyle Arabistan*

⁶⁰ Beled, 90/11-12.

⁶¹ Tirmizî, 25 Birr 29, IV/334.

⁶² Tirmizî, 25 Birr 30, IV/335.

⁶³ Müslim, Birr, 32, III/1987.

⁶⁴ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, s. 31.

⁶⁵ Müslim, Birr, 20, III/1982.

⁶⁶ Müslim, Birr, 37, III/1988.

⁶⁷ Müslim, İman, 93, I/74.

çöllerinde birbirini yiyen Araplar, İslam sayesinde tarihlerinde ilk defa tek bir bayrak altında ve tek bir ideal etrafında toplandılar. Önceden mevcut olan kahramanlık duygusunun İslam'ın bahsettiği şehit olma ideali ile birleşmesi neticesinde Hz. Peygamber'in (sav) vefatı üzerinden on yıl geçmeden dünya üzerinde o zaman mevcut iki büyük imparatorluktan biri olan Sasaniler'i tamamiyle yıkıp Bizans'ı ise Anadolu içlerine kadar gerileterek Çin'e kadar olan yerlere ve bütün Ortadoğu'ya hakim oldular. Dünya tarihinde bu kadar hızlı gelişen ve kalıcı olan bir değişim yoktur..."⁶⁸

4.9.Katı Hiyerarşik Sınıflaşmanın Reddedilmesi

Hak ve adaletin ortaya çıkması, mazlumun korunması, zulmün ve hakaretin engellenmesi, toplumun selameti ve huzuru için önemli bir ilkesel tutumdur. Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumda bu nevi örnekler oldukça fazla olmuştur. Hz. Peygamber insanların arızî vasıfları ile değil onların kafalarındaki bâtil düşünce ve zihniyet ile mücadele etmiştir. Sosyal ve ideolojik sınıflaşmaların tabiatında – her zaman olduğunu söylemek güç ise de- kendilerini haklı, karşısındakini haksız görme eğilimi mevcuttur.

Cahiliye döneminde hiyerarşiyi besleyen bu sınıflaşma olgusu hayatın realitelerinden birini oluşturmakta ve cahiliye şiirlerinin ana temasını da sınıflaşma olgusu belirlemekteydi.⁶⁹ İslam öncesi toplumu ifade eden cahiliyeden İslam'a geçmiş olan bazı sahâbilerde de bu derin bilinç nüksetmiştir. Nitekim Muhacirlerden bir genç ile Ensar'dan bir genç kavga etmişler, bunun üzerine Ensar kendi taraftarlarını, Muhacirler de kendi taraftarlarını kimin haklı ve haksız olduğuna bakmaksızın kavga etmek üzere çağırışlardır. Bu hâdise üzerine Hz. Peygamber "Bu cahiliye davası da nedir?" diye sert çıkmış ve devamında "*Zalim de mazlum da olsa kişi kardeşine yardım etsin. Eğer zalim ise ondan vazgeçirsin, bu ona yardım etmektir. Eğer mazlum ise ona yardım etsin.*" şeklinde buyurmuştur.⁷⁰ Daha başka hadislerde de cahiliye davasını güdenler uyarılmıştır. Buhârî'de geçen bir hadise göre Hz. Peygamber "*Cahiliye davası güdenler bizden değildir...*" buyurmuştur.⁷¹ Bu ve buna benzer hadisler cahiliye dönemindeki alışkanlıkların kolayca terkedilemediğini ortaya koymaktadır.

4.10.Atalara Değil Allah İle Yemin Etme

Cahiliye toplumunda ata ve ecdada özel bir kutsiyet atfedilmiştir. Bu atmosferde yetişen insanlar ataların dinini doğru yol olarak kabul etmişlerdir. Bakara sûresindeki şu ayet onların bu duruma nasıl tepki verdiklerini gayet güzel tasvir etmektedir: "*Onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?'*"⁷² Atalarını ulaşılamaz bir değer olarak gören kişiler, bunlar ile yemin etmeyi bir gelenek haline getirmişlerdir. Hz. Ömer de böyle bir hataya düşmüş bunun üzerine Hz.

⁶⁸ Harun Öğmüş, a.g.e., s. 346.

⁶⁹ Mehmet Yalar, "Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: XV, sayı: 2, s. 19-43.

⁷⁰ Müslim, Birr, 22, III/1998.

⁷¹ Buhârî, 23 Cenâiz 39, II/83.

⁷² Bakara, 2/170; Mâide, 5/104.

Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah atalarınız ile yemin etmekten sizleri nehyetmiştir.”⁷³

4.11.Ten Rengi Yerine Amel

Cahiliye zihniyetinin temel tezahürleri arasında ten farklılığı yer almıştır. Toplumun ezilmiş tabakasını oluşturan kölelerin rengi genellikle siyahtı. Bu nedenle bazı insanlar tarafından hakarete maruz kalmışlar ve psikolojik açıdan hakir görülmüşlerdir. Sahâbeden Ebû Zerr derisinin rengine binaen Bilâl-i Habeşî’yi “siyah kadının oğlu” diye ayıplamış ve küçümsemiştir. Hz. Peygamber de ona “Annesinin teninden dolayı mı onu ayıplıyorsun? Şüphesiz sende cahiliye ahlakı vardır.” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁴

4.12.İnsanlığa Çağrı: Veda Hutbesi

Hz. Peygamber binlerce kişinin katıldığı Veda hutbesinde insanların eski alışkanlıklarının nüksetmemesine dikkat çekmiş ve bu tehlikeye karşı Müslümanları uyarmıştır. Evrensel niteliğe sahip bu hutbe/lerde herhangi bir kavim, nesil ve nesebe ait olmanın bir ayrıcalık olmadığını altı çizilmiştir. Câbir b. Abdillâh’tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber veda hutbesinde şöyle hitap etmiştir: “Ey insanlar Rabbiniz birdir. Babanız birdir. Arap olanın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap olana hiçbir üstünlüğü yoktur. Aynı şekilde kırmızı tenli olanın siyah tenli olana, siyah olanın kırmızı olana hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Allah katında en değerli olanınız en takvalı olanınızdır.”⁷⁵ Buhârî’de geçen veda hutbesi ile ilgili hadise göre de Hz. Peygamber vefatından sonra ashâbını karşılaşılabileceği tehlikelere karşı uyarılmış, Allah’ın onları amellerinden sorumlu tutacağını ve kendisinden sonra sapıklığa (dalâlet) düşmemelerini tavsiye etmiştir.⁷⁶

4.13.Hz. Peygamber’in Soyunun Kızı İle Devam Etmesi

Arap cahiliye döneminde kızlara verilen değer ile erkeklere verilen değer aynı düzeyde değildi. Kadının aleyhine cinsiyetçi bir bakış açısı hakimdi.⁷⁷ Bu bakış açısı, neslin erkek çocuk ile devam etmesini iftihar vesilesi kılan bir zemine de dayanmaktaydı. Neslinin kızı Fâtıma ile devam ettiği Hz. Peygamber de bu cahiliye düşüncesinden olumsuz anlamda etkilenmiş ve sırf bu sebeple hakaretlere maruz kalmıştır. Hz. Peygamber’in soyunun kızı ile devam ettiği konusu Kevser sûresinde geçmektedir. Ayet şöyledir: “...doğrusu sana buğzeden soyu kesik olanın ta kendisidir.”⁷⁸ Ayette geçen “ebter” ifadesinin soyu kesik olan, soyu devam etmeyen, adı ve sanı olmayan manasında olduğu ve buradan kastedilen

⁷³ Müslim, Eymân 1, 6, II/1266, 1268.

⁷⁴ Buhârî, 2 İman 22, I/13.

⁷⁵ Ebubekir Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhakî, *el-Câmi’ li Şuabi’l-İman*, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 2003, VII/132. (Beyhakî bu rivayette meçhul olan ravi olduğunu belirtmiş, muhakkik en-Nedvî de bu ravinin el-Ala b. Mesleme olduğunu bazı cerh-tadîl alimlerinin onun hakkında sukut ettiklerini tasrih etmiştir. Bkz. aynı yer); Veda Hutbesine dair rivayetler için bkz. Fidan Orhan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Yer Alan Veda Hutbeleri İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Hadis Anabilim Dalı, 2018 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

⁷⁶ Buhârî, 64 Kitâbu’l-Meğazî, 77, V/127.

⁷⁷ Nahl, 16/58.

⁷⁸ Kevser, 108/3.

kişinin de el-Âs b. Vâil olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ Bu kişinin Hz. Peygamber'in soyunu devam ettirecek bir erkek çocuğu hayatta kalmadığı için söz konusu ifadeleri kullandığı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in soyunun kızı Fâtıma ile devam etmiş olması aslında cahiliye zihniyetine vurulmuş önemli darbelerden biridir. Zira onlar için kızlar, erkekler kadar bir değere sahip değillerdir. Ama buna rağmen rahmet Peygamberi'nin zürriyeti kızı ile devam etmiştir.⁸⁰

Sonuç

İslam'ın nâzil olduğu toplumda bıraktığı etkiyi ve dönüşümü anlayabilmek, cahiliye döneminin dinî, kültürel ve siyasî durumunu etraflıca araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Cahiliye dönemi, hiyerarşik toplumsal katmanların bulunduğu, kabileci bakış açısının egemen olduğu ve soy aidiyetinin belirleyici olduğu bir fotoğrafı simgelemektedir. Hz. Peygamber'in risâleti ile birlikte farklı aidiyetlerin belirleyici olduğu Arap toplumunda, beraber yaşayabilme ahlakına dair bazı kriterler öne çıkmış ve bu prensipler muhatap toplum tarafından içselleştirilmeye çalışılmıştır. Binâenaleyh çalışmamızda ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. Cahiliye toplumunda belli kabile ve soyların hegemonyası mevcuttu. Bu itibarla Hz. Peygamber'in mücadele ettiği en önemli konulardan biri, insan onurunu hakir gören ve adaleti zedeleyen cahiliye zihniyeti olmuştur.
2. Hz. Peygamber, kabile asabiyetinin zirvede olduğu bir dönemde sosyal statü ve sınıflaşmanın önüne geçen, sahih düşünce ve eylemi önceleyen bir hayat nizamı (sünnet) ortaya koymuş, böylelikle adalet, hukuk, muhabbet, ahlak ve şahsiyet inşası merkezinde bir toplum modelinin teşekkülünü hedeflemiştir. Hz. Peygamber'in katı hiyerarşik kabilecilik anlayışı ile olan mücadelesi ve bu yöndeki uyarıları, hayatının hemen her döneminde devam etmiş dünyadan irtihalinden önceki geniş katılımlı veda haccında da bu noktaya özellikle vurguda bulunmuştur.
3. Hz. Peygamber, kabile, ten ve dil aidiyeti gibi yaratılıştan gelen fitrî farklılıkları göz ardı etmeden, yaşadığı toplumdaki ihtilafları ortadan kaldırmaya gayret etmiş, cahiliye toplumundaki değer yargıları yerine İslam'ın evrensel ilkelerini ve bu ilkeler uğruna mücadele edilmesini hayatı boyunca ikame etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber'in bu uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda, günümüz toplumlarının birlikte yaşama yolculuğunda bu ilkelerden yararlanma konusunun önemi daha açık bir şekilde hissedilmiş olmaktadır.

Kaynakça

AFZALU'R-RAHMAN, *Sîret Ansiklopedisi*, İnkılab Yay., İstanbul, 1996.

ALGÜL, Hüseyin, "Muâhât", *DİA*, XXX, s. 308-309.

APAK, Adem, *Kur'an'ın Geliş Toplumunda Arap Toplumu*, Kuramer Yay., İstanbul, 2017.

-----, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2004.

⁷⁹ Taberî, a.g.e., XXIV/656.

⁸⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, IX/208-211.

el-BEYDÂVÎ, Abdullah b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tefsîru'l-Beydâvî el-Müsemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

el-BEYHAKÎ, Ebubekir Ahmed b. el-Huseyn, *el-Câmi' li Şu'abi'l-Îmân*, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2003.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

ÇAĞATAY, Necdet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1957.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 451-453.

DEMİRCAN, Adnan, "Son Peygamberin Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum)*, 13-15 Nisan 2007, Konya s. 39-98.

DÜZGÜN, Şaban Ali, "İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı:1, 2007, s. 1-12.

GÖKDAĞ, Kamuran, *İbn Haldun'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2017.

İBN ABDİLBERR, Yûsuf b. Abdillâh, *el-İnbâh Ala Kabâili'r-Ruvât*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1985.

İBN HALDÛN, Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyuddîn, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 2013.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

İBN KESİR, İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Komisyon, Müessesetu Kurtuba, 2000, Kahire.

KAPAR, Mehmet Ali, "Eyyâmu'l-Arab", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, s. 14-16.

KOÇYİĞİT, Tahsin, "Asabiyetten Uhuvvete-Medine'de Hz. Peygamber'in (sav) İslam Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisi Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, cilt:1, sayı: 2015, s. 9-42.

el-KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

es-SEM'ÂNÎ, Abdulkerim Muhammed b. Mansur, *el-Ensâb*, Dairatu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1977.

OKUMUŞ, Ejder, "Din ve Sosyalleşme", *Turkish Studies*, c. IX, sayı: 11, 2014, s. 429-454.

ORHAN, Fidan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Yer Alan Veda Hutbeleri İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı, 2018 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ÖNDER, Mustafa, “Kur’an ve Sünnette İnsan Onuruna Eğitim Açısından Yaklaşım”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:4, 2015, s. 38.

ÖNKAL, Ahmet, “Ensâbla İlgili Eserler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, yıl: 1991, s. 55-72.

----- “Araplarda Ensâb İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, yıl: 1990, s. 117-132.

ÖZMEN, Ferihan, “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, cilt:1, sayı: 3, s. 300-328.

YALAR, Mehmet, “Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, cilt: XV, sayı: 2, s. 19-43.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî Câm'iu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, tsz.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

ÖĞMÜŞ, Harun, *Cahiliye Döneminde Araplar* İz Yay., İstanbul, 2013.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.